

Mindenható-e az Isten?

Istenről alkotott általános felfogásunk mindig az volt, hogy Isten mindentudó, mindenható, mindenütt jelenvaló, tökéletes. Eddigi fejtegetéseinkben, különösen a világ és Isten viszonyával kapcsolatban kimutattuk, vagy inkább csak rámutattunk arra, hogy mindenütt-jelenvalósága nem okoz különös nehézséget. A pánentheista fogalom a mindenütt jelenvalóságot egészen közel hozza értelmünkhöz. Mi és az egész világ Istenben vagyunk; minden, ami bennünk és az egész nagy világban van, minden, ami mozdúlni, élni, cselekedni látszik, Isten létezésének lüktető szívverését bizonyítja. A világ és mi, át meg át vagyunk szöve azokkal a létezésben életet hozó vérerekkel, amelyek Istenben gyökereznek. Az életet, mint jelenséget az egész világ minden pontján észlelhetjük, tehát Isten mindenütt jelen van.

Isten mindentudó és mindenhatóságát azonban nemcsak a jelen gondolkozásában, de a múltban is többször kifogásolták és így kétségbevonták azt, hogy Isten tökéletes volna. Akik e merészeknek látszó állításokat vallják és hirdetik, azt mondják, hogy a tapasztalatra támaszkodnak. A tapasztalat, a tények vizsgálása nem vezeti őket azokba az okoskodásokba, amelyek felé sokan sodródtak s amelyek az atheizmusban nyertek megnyugvást, hanem az Isten-fogalmat megtartva, annak létezését s valóságban gyökerező voltát elfogadva, az egyes nehézségeket, érthetlenségeket úgy magyarázzák, mint amelyek azért léteznek, vannak és nehezítik az életet magát, mivel Isten bizonyos dolgokat nem tud másképp rendezni. Vagyis kimutatják, hogy Isten nem mindenható, nem mindentudó és így nem tökéletes. Ezen az állásponton vannak H. M. Kallen¹ J. A. Leighton² Alexander említett és idézett könyveiben, továbbá Brightman sokszor felho-

¹ „Why Religion“ ? (1927) 300. lap.

² „Temperalism and the Christian idea of God“ (1918).

zott írásaiban, hogy csak a legújabbakat említsük. Azonban a múlt század filozófusai között akadtak ilyenek, akik közül a legklasszikusabb J. S. Mill.¹

Honnan következettnek ezek a gondotkodók arra, hogy Isten nem tökéletes?

Elsősorban kezdjük ott, ahol az előbbi fejezetben elhagytuk. Istent személyesnek mondtuk s kimutattuk, hogy ez az Isten-fogalom az egyetlen, amely a világ meglévő tényeit megmagyarázni tudja. Az itt említett gondolkozók általában azt állítják, hogy minden tudatos folyamatban van aktív és passzív, cselekvő és szenvedő elem. Minden tudatos, személyes lény cselekszik, választ, vagyis szemben találja magát azzal, ami a valóságban létezik. Választ bizonyos dolgok között. Feltévésük szerint: az Istent nem lehet másképp elképzelni, benne is megtalálható az aktív és a passzív vonás. A perzsa vallás ezért épült dualizmusra, ezért volt szükség a jó és a rossz határozott megkülönböztetésére. E gondolkozók azt hiszik, hogy az ők álláspontjuk nemcsak, hogy helyesebb és igazabb, mint akármelyik duálisztikus világmagyarázat, hanem állítják, hogy őszintébb minden keresztény felfogásnál. Brightman szerint pl. az Isten lényében és személyiségében szükségképpen található passzív vonás nem azt jelenti, hogy léteznék Istenen kívül egy másik világerő, amely minden cselekvésnél a választást, az elhatározást éppen úgy megnehezíti, miként az éppen nálunk embereknél van; hanem azt állítja, hogy Isten természetében van bizonyos »adott« (Given), amelynek értelmében Isten nem Abszolút.² Hiába akaróok... — mondja ő — az »adott« elemet istenfeletti Istennel magyarázni, mert ugyanaz a nehézség állana elő a magasabbrendű Istennél is. Tehát, ha az előbbi fejezet értelmében Isten személyes volta mellett állást foglaltunk, szükségképpen el kell fogadnunk, a »nem tökéletes« Isten-fogalmat. Azt az Istent, akinek nehézségei vannak, mert benne a cselekvő elem, az akarat mindig szemben találja magát a passzív vonással, az adottsággal. Az általános felfogás szerint Istennek a feladata könnyű, nincsenek küzdelmei, nehézségei. Ez a felfogás úgy tünteti fel Istent, mint aki a legnagyobb szenvedő a világegyetemben; de egyben a legnagyobb győző is. Ez a felfogás a Hegel-szerinti thézis és

¹ „Three Essays on Religion“ 176. lap.

² „The Problem of God“ 134. l.

ántithézisben gyökerezik s William James sem idegenkedett tőle, innen egyik munkája elgondolásának forrása.¹

Dr. Varga szerint: »Téves az a felfogás, hogy a személyiség kategóriája Istenre nézve korlátozottságot jelent. Reánknevezve valóban azt jelent, de az Istenre nézve nem. Amikor Istent személynek gondoljuk el, akkor nem az emberi személyiség megszorítottságait akarjuk reá alkalmazni, hanem benne a személyiségnek korlátlan megvalósulására gondolunk. Természetes, hogy a személyiség, mint korlátlan valóság megközelíthetetlen a tudományos elemzés számára. Csak elképzelés, de nem alaktalan és nem a levegőben lógó elképzelés.«² Matthews a személyiséggel foglalkozva s a jelzett kifogásokat bírálva, megjegyzi, hogy valóban az »én« és a »nem én« kettőssége jellemzi a személyiséget. Azonban csak az ember személyiségét. A személyiség fogalmát mint olyant, mint amely Istennél egy egészen más komplexumban van jelen, nem kell, hogy szükségképpen ugyanaz a korlátozás jellemezze, mint az általunk ismert és tapasztalt emberi személyiséget. Ez idézetek mellett meg kell jegyezzük még, hogy a Brightman által ajánlott Isten természetben levő »adott« egy érthetetlen okoskodás. Sokkal valószínűtlenebb magyarázata a tények nehezen felismerhető természetének, mint ami feltételezi, hogy az isteni személyiségben nincs kettősség, nincs belső küzdelem, hanem az tökéletes. Ő, ahelyett, hogy az emberi felismerés, tudás és meglátás, végességét, tökéletlenségét és homályosságát ismerné el, az Istenben keres véges vonásokat, az Istenben keres és talál tökéletlenséget; csak azért, hogy Isten magyarázata rendszeresnek és kereknek lássék. Mi természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy az általunk ajánlott álláspont a tökéletes személyiség a végső és igaz magyarázata a valóságnak, csupán arra utalunk, hogy a tények világát s az emberi tudás véges voltát tekintetbe véve, a mienk valószínűbb magyarázat.

A másik ellenvetés, amely szintén az isteni lény rovására megy az, amely a mindentudóságot vonja kétségbe. Az emberi szabadakarat kérdéséből szokták általában levezetni ezt az ellenvetést.

Azt hiszem, hogy a legszabadelvűbb, a legmodernebb szabadakarról való felfogás sem hagyja figyelmen kívül, hogy minden embertudatot elhatárolnak, megkötnek, determinálnak

¹ „Pluralistic Universe“.

² U. o.

olyan tényezők, amelyek hatáskörén kívül esnek. A mult és a környezet olyan adottságok, amelyektől hiába akarnánk szabadúlni. A szabadakarat inkább csak választási lehetőség és készség. Az akarat szabad, amennyiben választunk a magunk felépített készségeinkkel annak a tapasztalatnak egészéből, amelyet felettünk álló erő és hatalom rendez.

Az előbbi okoskodás mintájára, vannak akik azt állítják, hogy Isten akarata is korlátozva van, amennyiben neki is körülményei voltak és vannak, amelyeket ő figyelmen kívül nem hagyhat. Természetesen, erre is csak az lehet a válaszunk, ami fentebb volt. Az ilyen nagyon reálistikus filozófia könnyen lesz nagyon anthropomorfikus s mindent az emberrel akar megmagyarázni, mintha bizony homo-centrikus volna a világ, mintha az ember volna a világegyetem közepe.

A szabadakarat kérdésével kapcsolatban azonban jelentkezik egy komolyabb ellenvetés, amely szerint, ha az ember valóban szabad, az Isten tudása szükségképpen véges. Eszerint az időben élő Isten nem tudhatja előre, mit fog akarni, mit fog választani a következő percben egy szabad akarattal rendelkező ember. J. Locke őszinte valómását idézzük: »nem tudom az emberben levő szabadságot sehogy sem összeegyeztetni Isten mindenhatóságával és mindentudóságával, bár mindkettő igazságáról mélységesen meg vagyok győződve«. ¹ Valóban a helyzet most sincs tisztázva. Itt egy hatalmas dilemma előtt áll az emberi gondolkozás. Vagy minden történés rossz és jó egyaránt Isten által elrendelt, meghatározott sorrendben követi egymást, vagy pedig Isten nem mindentudó; ez a nehézség csak akkor tűnnék el, ha Istent időnkívüli létezésnek képzelhetnők, amely esetben az előre való tudásnak nem volna értelme. Ha azonban az isteni tapasztalatban van különbség a »most« és a »még nem« között, vagy az emberi szabadságot kell elvetnünk, vagy azt kell mondanunk, hogy Isten mindentudósága nem abszolút, nem teljes. Ez esetben természetesen súlyos nehézségeink támadnak az erkölcsi rossz problémáját illetőleg. Ugyanis egy olyan egyén, akinek szabadakarata nincs, nem tehet arról, ha rosszat tesz, vagy cselekszik, tetteiért felelősségre nem vonható. Ezen alapszik a Heidelbergi Káté tanítása s ennek következtében a református és más orthodox protestánsok teológiája, illetve etikája. A teológiát még meg tudom érteni, abban nagyon sokan hisznek,

¹ Idézve Hudson által: „Personality in Locke, Berkley and Hume“ 41. lap.

még unitáriusok is. Hisznek abban, hogy az »Isten így akarta«, de nem tudom megérteni, hogy e gondolatmenetben, a szabad akarat-nélküliségben hol lehet értelmét venni a jó cselekedetnek, vagy az erkölcstelen lépésnek, lehet-e ilyen ethikai felfogással emberi törekvést elképzelni? Tapasztalatom az, hogy minden determinista, minden olyan ember tehát, aki tagadja, hogy van szabadakarat, vizet prédikál és bort iszik. Vagyis életének minden mozdulata minden megnyilvánulása határozott bizonyosság mellett, hogy akarata szabad, hiszen mindig fontolóra veszi ezt, vagy azt a lehetőséget és csak azután választ. Én úgy képzelem, hogy szabadságomban van választani pl. a szabadakarat álláspontja és a determinisztikus álláspont között. Én a szabadakarat álláspontja mellett döntök, a determinista pedig a másik utat *választja*, mert valóban ő azt választja, ha csak azt nem képzelem, hogy Isten az emberiségnek azt a részit, amely ma a szabadakaratot tagadja, kiválasztotta s megmutatta nekik az egyetlen helyes utat. Ezt pedig éppen annyira nem tudom elhinni, mint ahogy a zsidó nemzet tényleg kiválasztottságában sem hiszek.

A dilemma megoldásának valahol Istennél kell lennie. A szabadakarat, amelyet tapasztalatunk valóságosan bizonyít, kárt nem szenvedhet. Ha a kérdést úgy oldjuk meg, ahogyan azt az orthodox felekezetek próbálják megoldani, akkor az élet minden értéke elpusztul. Akkor nekünk embereknek nincs tényleges célunk, nincs amiért küzdelmes harcot vívjunk, vagy szenvedjünk. Eszerint tehetetlen bábok vagyunk csupán egy végtelen sakk-táblán a sors, vagy az isteni játékos kezében. Eszközök, amelyekkel saját gyönyörűségét munkálja Isten s mi legfeljebb ehhez az értelmetlen játékhoz egyszer jó képet vágunk, máskor undorral szeretnénk elfordulni attól, de nincs módunkban sem növelni örömünket, sem rövidíteni nyomorúságunkat.

Tehát a lehetőségek között úgy döntünk, hogy az látszólag az Isten mindentudóságának rovására megy. Azonban ez csak látszólag van így. Martineau megtalálta a megoldást úgy, hogy az sem Istennek, sem a szabadakarral rendelkező embernek rovására nincs. Szerinte Isten lemondott a maga szabadságának egy részéről akkor, »amikor az embert cselekedeteinek megindítójává tette.« Ez más szóval azt jelenti, hogy Isten az embereknek csak annyiban szab korlátot, amennyiben a világegyetem határai és törvényei által alkotott és körülvevett föld lakójává tette. E törvények értelmében az ember nem tud tisztán a maga

erején repülni, nem tud víz alatt külső segítség nélkül élni, a tűzben megégeti a kezét, a sötétben nem lát, a világosságban is csak homályosan, rövid horizontokig. Ezek körülmények, határok, kerítések, amelyeken belül azonban szabadságot adott Isten az embernek. Úgy képezem az emberi szabadság eme világát és elhatárolt, törvények közé szorított terét, mint az ótestamenti szabad városokat, amelyekben az elítélt rab is szabadságot élvezett. E szabad területen belül az ember rendezi a maga dolgait. Még van adva az a lehetőség is számára, hogy minél szélesebbé tegye ezt a teret, ezt a szabad birodalmat, s az ember állandóan szélesíti is. Feltalálta a repülőt, a bűvárhajót, a telefont, a rádiót stb., melyek mind inkább és inkább kiemelik az embert a maga megkötöttségéből, kiszélesítik körülményeit, meggazdagítják lehetőségeit, szélesebbé teszik szabadságának terét. Az ilyen szabad minőségében tervelt és véghezvitt dolgokért természetesen az ember felelős, Isten pedig megtartotta a felelőségrevonás jogát. Isten és az ember között az elgondolás szerint a helyzet hasonlít a szülő- és a gyermek közti viszonyhoz. Míg kicsi a gyermek, egyetlen lépést sem tud tenni magára. Állandóan szüksége van a szülők támogatására, mindent ők készítenek el számára, ők jelölik meg lépései irányát; azt, hogy mikor keljen, mikor feküdjék. Mikor azonban felnő a gyermek s a maga lábán tud járni, sőt elhatározásai vannak, irányt tud választani, kilép az életbe, ...akkor csak a szülői tanács az, amit ő elfogad, ezenkívül a szeretet, a jóság, amelyeket aztán próbál viszonzni.

Így vagyunk mi a világegyetem nagy otthonában Isten gondviselése, szülői szeretete mellett emberekké megnőtt és fejlődött gyermekek. Mihelyt emberek lettünk, Isten reánk bízta az életet, hogy próbáljunk abból valamit kihozni, próbáljuk jól megélni. Tanácsokkal látott el elindulásunkkor s szüntelenül ad azoknak, akik kérik, sőt azoknak is, a lelkiismeret szaván át, akik nem kérik. Mint jó szülő, szeretettel figyeli próbálkozásainkat, elfáradt testünket kipihenteti. Nem óv meg minden bajtól és küzdelemtől, mert szeretete teljes és tökéletes szeretet; olyan, amely azt akarja, hogy a magunk kárán, botlásain is tanulni tudjunk, mert azok a legmaradandóbban megtanult leckék, amelyeket így tanultunk meg. Életünkért felelősek vagyunk Isten előtt, ki mindeneket lát.

E felfogás semmivel sem kisebbíti Isten méltóságát, mint ahogy a szülői tekintély nagysága, érdeme szenved azáltal,

ha a növekedő gyermek járni tud. Sőt ez a felfogás az egyetlen, amely megmenti Istent attól, hogy minden tökéletlen, rossz, bűnös cselekedetért, háborúért, gyilkosságért őt tegyük felelőssé. Minden ilyen dolgot az Ő akarata tevékenységének nyilvánítsunk. Már pedig, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy Isten minden emberi cselekvést előre elrendelt, determinált, akkor Ő felelős minden ilyen emberi ténykedésért.

Az élet nagy és végtelen játékát valóban nem annyira Isten játssza velünk, hanem inkább játszatja általunk. A nagy sakk-táblán, a földön, bizonyos határok között, törvények értelmében mi mozgatjuk a bábokat, mi küzdünk tervezve jó és kevésbé jó lépéseket. E játék közben — el tudjuk képzelni — olyan lépéseink is lehetnek, amelyeken Isten csodálkozni tud; olyanok, melyeket tőlünk nem várt, esetleg kellemesen is csalódhatik bennünk. Igen, ez isten-felfogás nem zárja ki azt sem, hogy né-melykor Istennek meglepetéseket szerzünk. Isten lényét ez vilá-gért sem kisebbíti. Így érthető meg az élet, így az ember nagy és végtelen értékű szerepe, amely ha nehéz is, de gyönyörűsége-s. Mi emberek olyanok vagyunk, mint a színdarabot játszó mű-kevelők. Az élet nagy színpadán ki-ki játssza a maga szerepét. Oldalt, körül a színfalak megszabják a mozgási teret, szerepünk meg van ugyan írva s a feladat abban az, hogy egy embert a lehető legjobban megalakítsunk. A cselekvések nincsenek záró-jelbe téve s így teljesen tőlünk függ, a mi tudásunktól, a mi hajlamunktól, érzéseinktől, hogy miként vesszük diadalra azt a gondolatot, amelyet a bölcs Szerző elrejtett a szerepben. A siker attól függ, hogy meg tudjuk-e állapítani pontosan, hogy melyik a mi végszónk, mikor következünk, mikor kérjük a mi hangunkat, a mi mozdulatunkat. Attól függ, hogy tudunk-e helyesen hang-súlyozni, csendesen halkán beszélni ott, ahol lágy színeket fest a hangunk s tudunk-e erélyesen szólani ott, ahol bátorságot kér tőlünk a helyzet. Megértjük-e vajjon, hogy az egész nagy játéknak csak úgy van értelme, csak úgy gyönyörködik abban a néző, ha összhangot tudunk teremteni, közös akarattal akarjuk sikerre vinni azt, amibe belefogtunk. Ha zavartalanul, gördülékenyen halad a munkánk, ha nem vétünk el semmit, akkor öntudatunk derült hangulatban, kitartó akarattal, megnyugvással működik. Ha belevétünk s ezáltal önmagunkat is, társainkat is megzavar-juk, ez sokáig meglátszik további cselekvéseinken. Más és más a szerepünk, egyikünk koldus, a másik király; de nemcsak a felvonások, hanem az egész darab véget ér s játékainkhoz mérten

új szerepet kapunk. Isten szerepe e nagy játéknál nemcsak az, hogy elkészítette a színpadot s szerepeket teremtett, nemcsak az, hogy világosságot adott, hanem az is, hogy minket szüntelenül táplál, erősít, ha kell, munkánk következményeképp örömet, megelégedést, megnyugvást biztosít. Szüntelenül lendületben tart s ha komoly kérdések megoldásánál szükségünk van rá, ha nem tudunk határozni lépéseink iránya felől, megkeressük Őt. Elég egy jó tekintet, egy őszinte gondolat s már megtaláljuk és Ő üres kézzel soha egyikünket sem engedi el. Ő az, aki új szerepet oszt nekünk, érdemünk szerint, vagy ha elfáradtunk a játékban, ha végkép kimerültünk a cselekvésekben, ismét csak Ő az, aki ölére hív pihenni. Ő társul szegődik minden élet mellé s valami közvetlen, láthatatlanul drága módon segíti az egyes életeteket.

E felfogás értelmében Isten és ember között az evangélium szellemében rejlő viszony létesül. Isten nem cselekedeteinket végzi el helyettünk, nem lépéseinket szabja ki, hanem módot és alkalmat adva az élet megélésére, szüntelenül támogat abban; nem csak elindít, hanem folytatásos munkánkat számontartva, minket láthatatlan szálakkal magához láncol s megóv még az egyedüllét árva érzésétől is.

Egy harmadik ellenvetést is meg kell említenünk, amely Isten mindenhatóságát kétségbevonja. Ez ellenvetés a fejlődés tényén alapszik. Eszerint a természet a fejlődés rendjén sokszor tékozlónak, prédának látszik. Vannak fajok (állat és ember), amelyek hirtelen elpusztúlnak; vannak olyanok, amelyeknek létezéséről csak hátramaradt csontjaik beszélnek. Sok olyan élt forma van, amely romboló jellegű, destruktív, mint pl. a betegségek csírái, a paraziták — rombolók és fájdalmasak. A fejlődés sokszor igen lassúnak, vontatottnak, nehézkesnek látszik, bizonyos dolgok előállításának mérhetetlen ára van. Ilyen és ehhez hasonló kérdések azok, amelyek az őszintén érteni akarókat nem egyszer arra az álláspontra juttatják, hogy Isten nem mindenható, tehát nem tehet meg mindent, amit akar.

E nehézségek magyarázatára három mód van: Az egyik az, amelyiket csak az előbb említettünk s amely szerint Isten végeshatalmú Lény, tehát ezeket másképp rendezni képtelen. A másik magyarázat a duálisztikus, amely e mutatkozó érthetlenségeket, nehézségeket az Istenen kívül levő elem, erő létezésében látja (manicheizmus, zoroasztriánizmus és egy néhány újvonalú modern dualista). A harmadik magyarázat az, amelyet

általában a theizmus nyújt s amely szerint a fejlődésben mutatkozó passzív elem Isten akaratának munkája és azért van, mert ez a legjobb mód arra, hogy célját elérje.

Senki sem tagadhatja, hogy vannak tények, érthetetlenül fájdalmas dolgok, tragikus vonások a teremtés, illetve a fejlődésben, amelyeknek láttán Isten mindenhatóságába vetett hitünk meg-ingog. Itt őszintén be kell vallanunk, hogy látásunk nagyon homályos és tudásunk nem tud messze vinni. Mindezekkel kapcsolatban végső okoskodásokba bocsátkozni addig, amíg a tudomány is olyan kételkedve és bizonytalanul tárja elénk a tényeket, nem lehet. A theizmus álláspontja itt a legvalószínűbb, mert rendületlen isten-hitét nem adja fel s annak tekintélyét nem csorbítja, hanem hiszi, hogy ez így van a legjobban. A pánentheista felfogás talán a theizmus elgondolásainál is jobban megnyugtató az értelmet. E felfogás szemléletesen utal arra, hogy amint egy négyhónapos embrió kialakult formájáról nem lehet megállapítani, hogy mivé lesz megszületése idején, a biológusok maguk sem tudják megállapítani, okát adni egyes átváltozásoknak és magyarázatoknak. Mint ahogy csak a készen kefejlődött élet magyaráz meg egyes, azelőtt hiábavalónak tűnt jelenségeket, úgy mi is csak akkor tudnánk önmagunkról, a világról, a teremtés egyes lejátszódott, vagy most alakuló változásáról tiszta képet adni, amikor azt teljesen elkészülve látnók. Addig, amíg ezt a képet meglátnók, bölcsen teszi mindenki, ha a vallásos meggyőződés útját követve elhiszi, hogy Isten mindeneiket jól rendez; azonban e meggyőződés mellett ne szűnjék meg senki állandóan segítségére lenni Istennek a teremtés munkájában azáltal, hogy életre segíti az élet akármilyen alakulásában a jót.